

TANZİMAT DÖNEMİ METİNLERİNDE AYIRMA, BAĞLAMA VE
DÖNÜŞTÜRME İŞLEVLİ OLUP VE OLARAK ZARF-FİİLLERİ

Muna YÜCEOL ÖZEZEN¹

Huriye SÖZER²

ÖZET

Geçirdikleri çeşitli sesbilgisel değişimleri bir kenara bıraktığımızda, Türkçenin hemen her dönemi ve sahası için en temel yardımcı fiilleri *ol-* ve *i-* yardımcı fiilleridir. Zaman zaman *i-* fiiliyle eşgörevli bir görünüm sunan *ol-* fiili, daha az dilbilgiselleşmesi ve görünüş-zaman ilişkileriyle ilgili daha çok ayrıntıyı işaretlemesi bakımlarından *i-* fiilinden ayrılır. Osmanlı Türkçesi cümlelerinde *ol-* fiilinin birtakım fiilimsi eklerini ve bazen de bunların üzerine kimi edatları (*-dukta*, *-makla* (*-mağla*), *-mak üzere*, *-duğundan* vb.) alarak biçimsözdizimsel, metindilbilimsel ve hatta retorik birtakım işlevler üstlendiği de görülmektedir. Bunlar *dönüştürme* işlevinin yanı sıra ortaya çıkan *ayırma* ve *bağlama* işlevleridir. Bu noktada özellikle *-up* ve *-arak* zarf-fiil eklerini alan *ol-* fiili dikkat çekicidir. Özellikle Tanzimat dönemi metinlerinde dikkati çeken bu işlevler, Türkiye Türkçesi metinlerinde genel olarak azalmıştır. Çünkü bu işlevlerle kullanılan *olup* ve *olarak* zarf-fiillerini bulunduran bazı cümleler, genel Türkiye Türkçesi kullanıcılarına *dilbilgisel olmayan*, *yapıca bozuk* cümleler gibi gelmektedir. Ancak özellikle *olup* zarf-fiilinin söz konusu işlevleri, Osmanlı Türkçesiyle organik bağını sürdüren Türkiye Türkçesi hukuk metinlerinde hâlâ belli bir sıklıkla gözlemlenebilmektedir. Bu bildiriye, *olup* ve *olarak*'ın *ayırma*, *bağlama* ve *dönüştürme* işlevleri Tanzimat döneminin karakteristik bazı edebi metinleri üzerinden örneklenerek betimlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *ol-* fiili, yardımcı fiil, zarf-fiil, biçimbilgisi, sözdizimi

¹ Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mozezen@cu.edu.tr

² Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hsozer@cu.edu.tr

THE SEPERATION, CONNECTION AND CONVERSION
FUNCTIONS OF *OLUP* AND *OLARAK* IN TEXTS OF TANZİMAT
PERIOD.

ABSTRACT

The most fundamental auxiliary verbs are the verbs *ol-* and *i-* used in almost all the periods of Turkish if we leave various phonological changes aside. The verb *ol-* used together with *i-* in a similar function differs from *i-* verb in that it is less grammaticalized and indicates more details about aspect-tense relations. When the sentences in Ottoman Turkish are analyzed, it can be noticed that the verb *ol-* take some gerundial suffixes and some prepositions upon these suffixes (*-dukta*, *-makla (-mağla)*, *-mak üzere*, *-duğundan* etc.) and thus take over morphosyntactic, textlinguistic and even rhetorical functions. These functions are *conversion* as well as *seperation* and *connection*. At this point, the verb *ol-* taking gerundial verb suffixes *-up* and *-arak* is noteworthy. These functions noteworthy in Tanzimat Period texts have decreased in number in Turkey Turkish. Some sentences containing gerundial verbs *olup* and *olarak* with these functions might sound ungrammatical and grammatically deviant to general Turkey Turkish users. However, the abovementioned functions of the gerundial verb *olup* in particular are often seen in law texts of Turkey Turkish maintaining its organic tie with Ottoman Turkish. This paper seeks to describe *conversion*, *seperation* and *connection* functions of *olup* and *olarak* in some characteristic literary texts of Tanzimat period.

Keywords: *ol-* verb, auxiliary verb, gerundial verb, morphology, syntax

Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biri olan *ol-* (Eski Türkçe *bol-* > Yeni Türk dilleri ve lehçeleri *bol-*, *bul-*, *ol-*) fiili, daha az dilbilgiselleşmesi ve görünüş-zaman ilişkileriyle ilgili daha çok ayrıntıyı işaretlemesi bakımından Türkçenin bir diğer ana yardımcı fiili olan *i-* fiilinden ayrılır. Ayrıca *ol-* fiili, *i-* fiilinden daha fazla olarak kalıplaşma eğilimi gösterir: Türkiye Türkçesindeki *oluruna bırak-*, *oldu olacak*, *olup olacağı*, *ola ki*, *oldum olası*, *olmaz olsun*, *olur olmaz*, *oldukça*, *olsa olsa* gibi söz kalıpları bu kalıplaşma eğiliminin akla ilk gelen örnekleri olarak sıralanabilir. S. Aslan, *ol-* yardımcı fiilli yapıların, olayı farklı yönelim noktalarından görebilmek için değişik bakış açıları sunduğunu ve konuşma zamanı, referans zamanı ve

eylem zamanı ilişkisine yönelik değişik gerçekleştirmeler göstererek türlü zaman ayrımlarına somut örnekler oluşturduğunu belirtmektedir (2012: 15). Buna göre, *-m°ş oldu*, *-m°ş olacak*, *-AcAk oldu*, *-AcAk olmuş*, *-m°ş olacaktı*, *-m°ş olur*, *-mAz oldu*, *-yor olacaktı*, *-AcAk oluyordu* vb. yapılarda dilbilgisel, uzamsal ve gerçek zaman arasındaki farklardan doğan *geçmişin geleceği*, *geçmiş sonrası*, *şimdinin öncesi*, *gelecek sonrası*, *gelecekte sürerlilik* gibi türlü görünüş özellikleri işaretlenmektedir. *Ol-* fiilinin bu kullanım özellikleri, yalnız Türkiye Türkçesinde değil, Türkçenin tarihsel ve çağdaş bütün dil ve lehçelerinde hareketli bir görünüm sunmaktadır. Türkiye Türkçesi için sıralanan bütün bu *yarı dilbilgiselleşmiş* yapılarda, *ol-* fiili üzerine zaman bildiren kip eklerinden birini veya ikisini almaktadır. Ancak N. Chomsky'nin *Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi* kuramı çerçevesinde düşünülecek olursa, *ol-* fiili, basit isim cümlelerinin çeşitli dilbilgisel zamanlarda veya çeşitli tarzlarda bir yan cümle olarak yüzeyle taşınmasında ve bir ana cümleye bağlanmasında *i-* fiilinin alternatififi olmak görevini de üstlenmektedir. *Ol-* fiili bu görevleri yerine getirirken çeşitli fiilimsileri almakta ve dönüşüm bu fiilimsiler aracılığıyla gerçekleşmektedir:

(1) [*Evlenen kişi, eskisine oranla daha başka türlü yaşamaya mahkûmdur. Evlenen kişi bunu da bilmelidir.*] *Evlenen kişi, eskisine oranla daha başka türlü yaşamaya mahkûm olduğunu da bilmelidir.* ABBYS, s. 66 ve

(2) [*Bir herif var. Bu herifin adı Eremit'tir. Bu herif nerededir?*] *"Eremit nerede? Nerede bu Eremit olacak (/ olan / adlı / adındaki) herif? (...)"* ABBYS, s. 20 gibi.

Sıralanan örneklerde *ol-* fiili *-m°ş oldu*, *-m°ş olacak*, *-AcAk oldu*, *-AcAk olmuş*, *-m°ş olacaktı*, *-m°ş olur* vb. yapılardan *daha çok dilbilgiselleşmiştir*. Gözlemlendiği kadarıyla Türkçede *ol-* fiili, çeşitli biçimbilgisel formlarla basit cümlelerdeki *i-* fiilinin birleşik cümlelerdeki alternatififi olarak görev üstlenebilmektedir. Bu çalışmada bunlardan Tanzimat dönemi metinlerinde kullanım sıklığının yüksek olduğu gözlemlenen iki yapı üzerinde durulacaktır. Bu yapılarda *ol-* fiili üzerine *-up* veya *-arak* zarf-fiil eklerinden birini almaktadır. Eylem zamanı veya dilbilgisel zaman, genellikle *olup* ve *olarak* zarf-fiil ekli yan cümlelerin bağlandığı ana cümle yükleminden anlaşılacakla birlikte, bazen yan cümle ile ana cümle yüklemi arasında zamansal uyumsuzluklar da söz konusu olmaktadır. Böylece, *olup* ve *olarak* zarf-fiilleri salt bir görünüş-zaman

işaretleyicisi olmaktan çıkarak biçimsözdizimsel, metindilbilimsel ve hatta giderek retorik işlevler kazanmaktadır.

Tanzimat dönemi metinlerinde *olup* ve *olarak* arasındaki bu işlevsel benzerliğe rağmen, kaynaklarda Türkiye Türkçesinde -*o*p ile -*ArAk* zarf-fiil ekleri arasında anlam farkı olduğu belirtilmektedir. Ö. Deniz Yılmaz bu anlam farkını şöyle açıklamaktadır: “-(y)İp ulacı, karşılıklı bağıntıda bulunan eylemlerin bir türden olduğunu, sıkı bir şekilde birbirine geçmişliğini, homojenliğini; -(y)ErEk ulacı ise, ayrı türden olduğunu, birbirinden ayrılmışlığını, heterejonliğini vurgular.” (2009, s. 101). Buna göre -*o*p zarf-fiil eki birbiriyle ardışıklık ilişkisi olan, görece kısa zamanda art arda gerçekleşen eylemlerin (*dönüp bak-*, *bakıp çık-*, *gelip git-*, *silip süpür-* gibi) ifadesinde daha çok kullanılır. Böylece, kimi zaman bu zarf-fiil ile ana cümle yüklemi, söz kalıplarına benzeyerek donmuş bir yapı görünümü verebilmekte (*gelip çat-*, *kasıp kavur-*, *yayıp yakıl-* gibi), bu zarf-fiille alternatif eylemler ifade edilebilmekte (*gelip gelmeyeceğini*, *çalışıp çalışmadığını*, *içip içmemeye* gibi) ve bu zarf-fiil sürerlilik tasvir fiillerinde sıklıkla kullanılabilir (*konusup dur-*, *yaşayıp git-*, *bakıp kal-* gibi). Zarf-fiil eklerindeki bu temel farklılığa rağmen, Tanzimat dönemi metinlerinde *olup* ve *olarak* zarf-fiilleri benzer işlevlerle karşımıza çıkabilmektedir. Bu işlev özelliklerini görebilmek için *olup* ve *olarak*’lı yapıları önce ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır:

olarak

Bu zarf-fiilde, *ol-* fiili üzerine -*arak* zarf-fiil ekini almıştır. Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde ortaya çıkan ve Osmanlı döneminde yaygınlaşan -*arak* zarf-fiil eki (Bu ekin kökenbilgisi ile ilgili görüşler için bk. Durmuş, 2012, s. 19-60), genel olarak Türkçede tarz ifade eder ve ana yüklem tarzını gösteren yan cümleler kurar. Söz konusu yan cümleler, ana cümleye “-miş bir biçimde, olduğu halde; -acak bir biçimde; olmak bakımından” anlamlarıyla tümleyen zarf tümleçleri olarak katılır:

(3) *Tahmasp'ın vefatı dışarıya akseder etmez gerek Hüseyin Bey, gerek Gürcü rüesası intihap ettikleri padişahı alkışlamak için silâh-bedest olarak saray civarına hücum ettiler ve dua ve tehniyet sadalarını ayyuka çıkarmağa başladılar.* NKC, s. 28,

(4) *O bir avuç ashab-ı necdet renk-amiz elbiselerine dökülmüş kan lekeleriyle o meydan-ı hamiyet nişane-i zafer olarak dikilmiş birer simak-i amut gibi merkezlerinde sabit oldular.* NKC, s. 93,

(5) Bu vechile sâbık ve lâhık ve lâhıkı sabıkına fâik olarak zuhura gelen teşvikat-ı celileninin ifa-yi teşekküründe lisan-i hâlimizden müstebân olan aczimizi, âcizâne umuma dahi ilân ederiz. ŞM, s. 3,

(6) Kız elektriklenmiş gibi bir şeyler hissetmesin mi? Eseri yalnız yüzünde bir kırmızılık olarak görüldü. AMEFRE, s. 67,

(7) Bundan evvel dahi demiş olduğumuz vecihle İstanbul'da moda olarak ne çıkarsa en evvel yapınanlardan birisi Canan olurdu. AMEFRE, s. 68,

(8) Bu esnada üçüncü defa olarak, bade'l-istizan, salona giren Mişel lambaları muayene ile fitillerini biraz indirip yine çıkardıktan sonra beyefendinin çehresine gizlice baktı. RMEAS, s. 242 ve

(9) Önündeki Bordo şişesine uzandı, kadehini doldurdu, kendi sıhhatine olarak içti, sofradan kalktı. RMEAS, s. 251 gibi.

Ancak, bu çalışmanın konusu olan olarak'ı diğerlerinden ayıran özelliği, üzerine geldiği söz öbeklerinin ana cümlelerin tarzını ifade etmemesi ve buradaki *ol-* fiilinin, sıradan bir birleşik fiilin kurucusu gibi davranmamasıdır. Günümüz Türkçesinde *yapıca bozuk* olarak değerlendirilebilecek bu cümlelerde *olarak*, hem derin yapıdaki yan yargıların yüzey yapıya dönüşümlerini sağlamakta hem de iki yargıyı birbirine bağlamaktadır. Buna göre *olarak* zarf-fiili "-dır ve", "idi ve", "imiş ve", "imiş çünkü" gibi işlevler yüklenmektedir:

(10) Asıl ismi (Berkay) olarak İslâm'ını izhar ettikten sonra zamanının uleması (Berke) tesmiye ettiler. NKC, s. 4,

(11) Adil Giray'ın bir meziyeti de endamındaki letafet idi. Çehresi pembe ile müzeyyen sarıya mail bir renkte olarak mai gözleri ise o rengin içinde -gökyüzünün gurup bulutları arasından güç hâl ile zahir olabilmiş iki parçası gibi- görünürdü. NKC, s. 12,

(12) Bu üç kuvve-i galibeden Tahmasp'ın vefatı sırasında yalnız Perihan yanında mevcut olarak asker ise Gürcü ve Çerkes rüesasının taht-ı nüfuzunda idi ki (...). NKC, s. 27,

(13) Fakat asker takımının en muntazam ve en kesretlisi sarayın muhafızlığında bulunan ve bizim o zamanki bostancılar hükmünde olan korucular olarak onların riyaseti de "Hüseyin Bey Yüzbaşı" namında gayet ceri bir zata mufavvez idi. NKC, s. 27,

(14) Sarayın dahilinde öyle melhame zuhuruna sebep olanların birtakımı Hüseyin Bey Yüzbaşı'nın askeri, birtakımı da Şemhal taraftarları olarak çünkü Şemhal, Perihan vasıtasıyla Tahmasp'ın maraz-ı mevt hâlinde olduğunu öğrendiği gibi Gürcülerle korucular Haydar Mirza'yı iclâs ile uğraşmakta bulduklarını da kendinin etrafta kazandığı vasıtalarından haber almış ve binaenaleyh kendi fırkasını sair fırkalara mağlûp etmemek için yanındaki Çerkeslerle sarayın bir başka kapısından içeri dahil olmuş idi. NKC, s. 30,

(15) Derviş Paşa Sokollu hanedanından kerimü'n-nefis, şeditü's-savle bir genç kahraman olarak cündilikte ise ümeranın ve belki Osmanlı sipahisinin umumuna müreccah addolunurdu, hatta (...) NKC, s. 84,

(16) Çünkü Osman Paşa da filhakika beylerbeyilerden olarak meclisinde hazır bulunan paşaların ekseri akranı idiler, fakat (...) NKC, s. 112,

(17) (...) vakıa herifin pederi Ömer ve hemşiresi Ayşe isminde olarak ikisi de Sünnî ise de bir Acem cariyesinden tevellüt etmiş olan Pertev, validesinin mezhebini ihtiyar eylemiş idi. NKC, s. 114,

(18) Şehriyar'ın bu hareketine sahihen en ziyade mürevviç olan Perihan olarak maksadı da saltanat-ı maneviyesini -tecarib-i külliyesi kuvvetiyle- kendi dirayet-i fevkalâdesine bayağı rekabet edebilecek öyle bir zihn-i vekkadin müdahalesinden kurtarmak idi. NKC, s. 129,

(19) Şehriyar, filhakika kırk sekiz saatte bir kerre Adil Giray'ı görebilmekte olarak bu ise eski mülâkatlarına nispet pek sık ve binaenaleyh evvelki hâlinde bulunsa kendince fevkalgaye teşekkürü calip idi. NKC, s. 190,

(20) Bihruz Bey'in böyle sözler söylemeğe kalkışması arabadan evvelki iltfata mazhar olamadığı için bir teselli-i mahrumâne kabilinden olarak yoksa hakikat-i halde o zamana kadar bir kerecik olsun tadını tatmadığı bir merâret-i hasedle birdenbire telh-i mezâk olmuş ve bu hasedin netâyic-i tabiiyyesinden olmak üzere bir tehevür-i nâgehânîye tutulmuş, gözleri kararmış, efkârı bulanmış idi. RMEAS, s. 224,

(21) Çünkü o gün seyir yerlerine dağılmak için kira arabalarına vukû bulan hücum sâir vakitlerden pek çok ziyade olarak bir saatten beri iskelede boş bir tek araba bile kalmamıştı. RMEAS, s. 238 ve

(22) Cemiyetin talebeylediği mektep ta'mire muhtaç olarak, keyfiyet Bâb-ı âli'den cânib-i Evkaf'a havale kılınmış olduğundan, hitamında tedrise başlanılacak ve (...) bâzı Türkçe kitaplar ve hisap ve hendese ve coğrafya mukaddemâtı ve biraz tarih okutturulacaktır. ŞM, s. 96 gibi.

olup

-up eki, Çuvaşça ve Yakutça hariç Türk dili ve lehçelerinin sıklıkla kullandığı bağlama işlevli bir zarf-fiil ekidir (Durmuş, 2012, s. 51). Başka bir deyişle, bu zarf-fiil eki ana cümleyi durum, tarz vb. bakımlardan tümleyen bir zarf-fiil eki değil, genellikle ana cümle yüklemindeki gramatikal zamanı paylaşan veya bu gramatikal zamanda gerçekleşen eylemleri görece bir öncelik sonralık ilişkisiyle ardışık olarak sıralayıp bağlayan bir zarf-fiil ekidir (Türkçede zarf-fiilde ve ana yüklemde belirtilen hareketlerin öncelik-sonralık ilişkileriyle ilgili olarak bk. Uğurlu, 1999, s. 1181 ve sonrası; Deniz Yılmaz, 2009, s. 88 ve sonrası). T. N. Gencan, -^op ekli zarf-fiillerin, bağımsız önermeleri *bağlaç*, *virgül* (,), *noktalı virgül* (;) gibi birbirine bağladığını, bu tür önermelerde -^op zarf-fiil ekinin *virgül* yahut "ve" işleviyle eşdeğer olduğunu belirtmektedir (Gencan, 2007, s. 173). Buna göre, -^op ekli bir zarf-fiilde *virgül* (,), *noktalı virgül* (;) veya "ve" *bağlacı* gibi, önce *ayırma* sonra *bağlama* işlevleri genel bir özelliktir.

Türkiye Türkçesinde genel olarak -^op ekini alan zarf-fiille kurulmuş yan cümlelerle ana cümle arasında zamansal bir uyum ve temel cümle öğeleri (özellikle özne) bakımından ortaklıklar söz konusudur veya cümleler yüzeye gerekli dönüşümler sağlandıktan sonra taşınır:

(23) Arkadaşım, bu denli iyi yürekli bir soruya karşı, nasıl olup [oluyordu] da bu kadar kötü davranılacağına bir türlü kavrayamıyordu. ABBYS, s. 38,

(24) Bir düzine masa ve iskemleyi üst üste yığıdı. En üste bir süpürge sırtığı koyup [koydu] üstüne çıktı. ABBYS, s. 89 ve

(25) Dünyayı olduğu gibi değil, hissettiği gibi anlatır, bunu yaparken de, her şeyin gerçek olmayıp [olmadığını] kendi imgeleminden doğduğunu saklamağa çalışmaz, aksine gösterir. ADY, s. 13 gibi.

Ancak, Tanzimat dönemi cümlelerinde gözlemlenen *olup*'u özel kılan bu zarf-fiilli alan bazı cümlelerin de bugüne kıyasla *dilbilgisel değilmiş* gibi bir izlenim vermesidir. Çünkü bu tür cümlelerde de *olarak*'lı cümlelerde olduğu gibi *olup*'lu yan cümle ile ana cümle arasında bazen kip-zaman

uyumsuzluğu söz konusu olmaktadır. Hatta yan cümle ile ana cümle öğeleri de zaman zaman birbirinden farklı olabilmektedir. Bazan öğeler ortak olsa da iki cümlelerin birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkan birleşik cümle *dilbilgisi dışı* görünmektedir. Bu durum, derin yapıdaki iki basit cümlelerin birleşik cümle olarak yüzeye taşınmasında gerekli dönüşümleri geçirmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür kullanımlarda, *olup* sözünün *ayırma*, *bağlama* işlevleriyle eşzamanlı olarak yerine getirdiği *dönüştürme* işlevinde *olup*'lu cümle, derin yapıdaki, deyim yerindeyse "ham" haliyle yüzeye aktarılmış olmaktadır. Böylelikle Tanzimat dönemi metinlerinde *olup* zarf-fiili ile *olarak* zarf-fiili işlev ve kullanım olarak birbirlerine yaklaşmış olmaktadır:

(26) *Şimdiki Yunanlılar, Cumhuriyet idaresinin râbta-ı kıvâmı olan sıfatlardan âri oldukları için, dâimî suretle Cumhuriyet şekline girmeleri hâli hâzırda mümkün olamaz. Bunlara Kıral intihabı ise, hâmisi bulunan devletlerin yed-i iktidarına müfevvez olup fakat Yunanistan'ın nizamâtı iktizasınca Kıral olacak zat Rum mezhebinde değil ise, hîn-i nasbında anı kabul etmesi lâzım gelir.* ŞM, s. 25,

(27) *İşte bu sebepten dolayı böyle yerlerde sâil nedret olup, asıl bunların kesreti, idaresi istiklâl üzere olan memleketlerde bulunduğu mücerrebâttandır.* ŞM, s. 72,

(28) *Salonun ise sol cihette üç penceresi olup bunların vasatta bulunması onun mukabilinde kalan kapıya mütenasip olmak için "yarık pencere" denilen camlı kapı gibi bir şey olup yanı başlarında bulunan diğer ikisi dahi âdeta birer pencere idi.* AMEFRE, s. 39,

(29) *Bu oda eski zaman odaları gibi yüklü dolaplı bir şey olup dedi kalfa karyolada yatmadığından alaturka yatak takımı yükünde dururdu.* AMEFRE, s. 40

Ancak, olumsuz basit bir cümlelerin yüzeye yan cümle olarak taşınması sırasında ve Tanzimat dönemindeki karakteristik kullanımlarıyla iki zarf-fiil arasında kullanım sıklığı bakımından fark vardır. Bu bildirinin sınırları ölçüsünce yapılan taramalarda *olmayıp* zarf-fiiliyle sıklıkla karşılaşıldığı, *olmayarak*'ın ise tanıklanmadığı söylenebilir. Buna göre yüklemi *yok* olan cümlelerde "*yok*" diğerlerinde ise "*değil[dir]* ve, *değil[dir]* ancak" anlamlarında *olmayıp* kullanılmakta, *olmayarak* ise kullanılmamaktadır:

(30) Merâmımız burada Felâtun Bey'i zemmetmek olmayıp [değildir ancak] kendi hâl ve tavrını erbâb-ı mütalâyaya lâyıklıca tanıtmaktır. AMEFRE, s. S. 6,

(31) Bu odanın penceresi olmayıp [yok, yoktu] koridorun oradaki müntehasında bulunan bir pencerenin bahçeden aldığı ziya ile Fedayi'nin odası dahi yarım yamalak ziyalanırdı. AMEFRE, s. 40 ve

(32) Müzehrafâtı sokaklara atmak zaten umûr-ı zaruriyeden olmayıp [değildi], belki bırakılmış olanlarını kaldırmak lâzimededen iken, tutalım ki bu hususça köpeklerin zâhirde bir faidesi görülmüş olsun; ya bunların ölüsünden dirisinden hâsıl olan, ortadan kaldırıldıklarına mukabil ve belki daha ziyâde değil midir ve def' edilmek lâzım gelmez mi? ŞM, s. 106 gibi.

Sonuç ve Değerlendirme: Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesi metinlerinde *olup* ve *olarak* zarf-fiillerinin sıklıkla *bağlama*, *ayırma* ve *dönüştürme* işlevli olarak kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi genel dil kullanıcısının ilk algıda *dilbilgisine aykırı* olarak değerlendirebileceği bu tür cümlelerde, aslında tarz ifade eden *-arak* eki işlev olarak *-op* ekine yaklaşmakta ve cümle öğeleri ve kip-zaman özellikleri bazen birbirinden tamamen farklı cümleleri birbirine bağlamaktadır. Bu durumda *olup* ve *olarak* zarf-fiilleri biçimsözdizimsel ve metindilbilimsel bakımlardan “*ve*” *bağlacıyla* veya retorik bakımdan *virgül* (,) ve *noktalı virgül* (;) işaretleriyle eşgörevli olmaktadır. *Ol-* fiilinin anlambilgisel içeriğinin zayıflayarak daha çok dilbilgiselleştiği *olup*'lu ve *olarak*'lı cümlelerde, bu zarf-fiillerin zaman zaman hem *bağlama* hem de *ayırma* işlevlerini aynı anda yerine getirmesi çelişkili bir durum gibi görünebilir. Ancak iki ayrı cümlelerin eşit değerlerle bir araya getirilmesiyle *bağlama* işlevi yerine gelirken, eşit olmayan değerlerle (ilk yargıyı kabul ikinci yargıyı reddetme, ikinci yargıyla ilk yargının nedenini veya sonucunu belirtme vb. durumlarda) bir araya getirilmesiyle *ayırma* işlevi yerine gelmiş olmaktadır. Bu son durumda da *olup* ve *olarak* zarf fiilleri, iki cümleyi bağlayan “*ancak, fakat, -sa da, -masına rağmen*” gibi yapılarla eşgörevli bir hal almaktadır. Buradaki *ayırma* işlevi, Türkiye Türkçesi yazılı dilinde “*ancak, fakat, ama, çünkü*” gibi sözcüklerin yazım özellikleriyle de teyit edilir gibidir. Nitekim, aslında sözcük sınıfları *bağlaç* olarak betimlenmesine rağmen bu sözcükler, bağlandıkları ilk cümleden ayrı düşünülerek büyük harf karakteriyle

yazılmakta ve kendilerinden önceki cümle *nokta* (.) (veya bunun alternatifleri) ile bitirilmektedir:

(33) *Müvekkili olan sanık, altı ay hapse mahkûm oluyor. Ancak hâkim, ince ve edepli bir zat. Avukata yine de savunma fırsatı veriyor.* ABBYS, s. 33 ve

(34) *Chaplin'in sineması, bugünkü siyasal sinemacılardan daha önemlidir. Bir kere modası geçmemiştir bu sinemanın.. Çünkü düşüncelerden çok, insanlarla ilgilenmiştir.* ADY, s. 45 gibi.

Yan cümlelerin yüklemciği durumundaki *olup* ve *olarak*, bağlama işlevinde süren *ezgiye*, *ayırma* işlevinde ise yükselen *ezgiye* sahiptir. Her iki işlevde de *olup* ve *olarak*'ın derin yapıdaki basit bildirme cümlelerini yüzey yapıya taşıdığı da dikkati çekmektedir. Başka bir deyişle, bu tür kullanımlarda *ol-* fiili derin yapıdaki *i-* fiilinin yüzey yapıya taşınmasında bir *dönüştürme* işlevi görmektedir. Bu işlev, kaynaklarda *ol-* fiilinin zaman zaman basit cümlelerde doğrudan (*Hüseyin kim[dir]? [= Hüseyin kim oluyor?]*, *Hüseyin kardeşim[dir]. [= Hüseyin kardeşim oluyor]* gibi), girişik cümlelerde ise *-up*, *-arak* veya başka bazı fiilimsilerle de *i-* fiiline benzer biçimde bir *cevher fiili*, bir *koşaç* olarak da kullanılabildiği görüşlerini (Turan, 1999; Karabacak, 2004; Ay, 2011; Aslan, 2012) desteklemektedir. Hatta denilebilir ki *ol-* fiilinin derin yapıdaki basit cümlelerin yüzey yapıya bir ana cümlelerin yan cümlesi olarak taşınmasını sağlaması ve *i-* fiilin bir *dönüştürücüsü* gibi kullanılması, Türkçenin genel bir sözdizimsel özelliği halini almıştır:

(35) *Tophane'nin sergiye konulan fabrika mamulâtı ile Tersane'nin âlât nûmuneleri bihakkın şayan-ı takdir olarak ihtiyâcât-ı vatana hemen bi'l-kuvve kâfi olabilecek mertebede olduğunu erbab-ı vukuf rivayet ediyor. [Tophane'nin sergiye konulan fabrika mamulâtı ile Tersane'nin âlât nûmuneleri bihakkın şayan-ı takdirdir. Bunlar ihtiyâcât-ı vatana hemen bi'l-kuvve kâfi olabilecek mertebededir. Bunu erbab-ı vukuf rivayet ediyor.]* ŞM, s. 57

Ancak Tanzimat dönemi metinlerinde genel olarak bu *dönüştürme* işlevi gerçekleşirken, derin yapıdaki cümlelerin yüzeye taşınması sırasında gerekli *dönüşümler* (silme, ekleme, yer değiştirme gibi) yaşanmamakta veya derin yapıdaki yargılar neredeyse "ham" halleriyle yüzeye taşınarak bağlanmaktadır:

(10) *Asıl ismi (Berkay) olarak İslâm'ını izhar ettikten sonra zamanının uleması (Berke) tesmiye ettiler.* NKC, s. 4

(*Asıl ismi Berkay idi.

*Kendisi İslâm'ını izhar etti.

*Bundan sonra zamanının uleması onu Berke tesmiye ettiler.→ Asıl ismi Berkay olarak kendisi İslâm'ını izhar ettikten sonra zamanının uleması onu Berke tesmiye ettiler.) gibi.

Z. Korkmaz, “-(y)ArAk’lı zarf-fiil şahıs kavramını cümledeki esas fiilden aldığı için, cümlelerin öznesi her iki ögede de ortaktır.” (2009, s. 996) ve “-(y)Ip / -(y)Up’lu zarf-fiilin bağlı bulunduğu cümle parçasının öznesi ile asıl fiilin öznesi genellikle aynıdır.” (2009, s. 1000) demektedir. Oysa Tanzimat metinlerinde *olup* ve *olarak* zarf-fiillerinde her zaman böyle bir uyum ve ortaklık söz konusu olmamakta, bu da cümlelerin dilbilgiselliğinde aksamalar yaratmaktadır:

(22) *Cemiyetin talebeylediği mektep ta'mire muhtaç olarak, keyfiyet Bâb-ı âli'den cânib-i Evkaf'a havale kılınmış olduğundan, hitamında tedrise başlanılacak ve (...) bâzı Türkçe kitaplar ve hisap ve hendese ve coğrafya mukaddemâtı ve biraz tarih okutturulacaktır.* ŞM, s. 96,

(29) *Bu oda eski zaman odaları gibi yüklü dolaplı bir şey olup dadı kalfa karyolada yatmadığından alaturka yatak takımı yükünde dururdu.* AMEFRE, s. 40 ve

(31) *Bu odanın penceresi olmayıp [yoktu ve] koridorun oradaki müntehasında bulunan bir pencerenin bahçeden aldığı ziya ile Fedayi'nin odası dahi yarım yamalak ziyalanırdı.* AMEFRE, s. 40 gibi.

Bazan *olup* ve *olarak*'la birbirine bağlanan cümlelerde ana cümlede “*bile, ise, da/de*” edatlarıyla yan cümleye bir gönderim yapılmakta, böylece birbirinden bağımsız yargılar arasında sözdizimsel bir bağ kurulmuş olmaktadır:

(19) *Şehriyar, filhakika kırk sekiz saatte bir kerre Adil Giray'ı görebilmekte olarak bu ise eski mülâkatlarına nispet pek sık ve binaenaleyh evvelki hâlinde bulunsa kendince fevkalgaye teşekkürü calip idi.* NKC, s. 190 ve

(36) *Ayda lâkal yirmi bin kuruş iradı olup kendisi ise muhakemât-ı feylesofânesini gerçekten Eflâtun'lardan daha dakik bulmakla âlemde yirmi*

bin kuruluş iradı olan adamın başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmayacağını hükmetmiş ve (...) AMEFRE, s. 5 gibi.

Tanzimat dönemi cümlelerinde *olup* ve *olarak*'ın dönüştürme işleviyle eşzamanlı olarak gerçekleşen *ayırma* ve *bağlama* işlevlerinin genel olarak Türkiye Türkçesinde azaldığına, genel dildeki vokabüler değişimlere karşıt olarak Osmanlı Türkçesi ile organik bağı hâlâ güçlü olan hukuk metinlerinde ise sürdüğüne ilişkin gözlemlere sahibiz. Bu konuda, özellikle *olup* zarf-fiili dikkat çekicidir. Nitekim, örneğin Türkiye Türkçesi hukuk metinlerinden alınan şu cümlelerde *olup*'un işlevsel özellikleri Tanzimat dönemi Osmanlı Türkçesi sözdizimi karakteristiğinden çok da farklı değildir:

MADDE 76- (2) “Kamu kurum ve kuruluşlarının avukatlarına, yetkili amirleri tarafından usulüne uygun olarak düzenlenip verilmiş olan temsil belgeleri de geçerli olup, ayrıca noterce onaylanmasına gerek yoktur.”
<http://www.hukukcugenc.com/hukuk-muhakemeleri-kanunu/>

MADDE 231- 6 İhale konusu malzemenin tamamı için teklif verilecek olup, kısmi teklifler değerlendirilmeyecektir
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140816.pdf>

Ancak, bu gözlemleri doğrulanması (veya belki yanlışlanması) için, içlerinde hukuk metinlerinin de bulunduğu derlemlere dayanan geniş kapsamlı çalışmalara gereksinim vardır.

Öte yandan, kullanım sıklığı bakımından *olup* ve *olarak* zarf-fiilleri dikkati çekmekle birlikte, Osmanlı metinlerinde bu zarf-fiil eklerini almış diğer fiillerdeki işlevsel özelliklerin ortaya konulması da önemlidir. Çünkü *i-* fiiline paralel kullanımları dolayısıyla *i-* fiili gibi sık sık dilbilgiselleşen *ol-* fiili yanında, anlambilgisel göndermeleri süren ve *-p* ve *-ArAk* zarf-fiil eklerini alan fiillerde de benzer işlevsel özellikler dikkati çekmektedir. Örneğin,

(37) *Doğu Sudan'ın doğu taraflarında ve Çad gölünün etrafında Bornu dili kullanılıp [= kullanılmaktadır ve], bu da birkaç şubeye bölünmüştür ki en meşhurları Kanem, Teda, Kanuri, Morou ve Nauri şubeleridir. ŞSL, s. 93 ve*

(38) *Bir Cuma günü Râkım bermutad Mister Ziklas'ın hanesine gidince kime tesadüf etse beğenirsiniz? Felâtun Bey'e rastgelse beğenirsiniz a! İşte ona rast geldi. Felâtun Bey'i kızlar ile validesi ve pederi yanında*

bulup [= buldu ve] o gün ders günü olmakla muallim efendinin vüruduna intizar üzere bulunduğundan Felâton Bey dahi kızların derslerini imtihan ederdi. AMEFRE, s. 30 gibi.

TARANAN ESERLER

ABBYS = Boysan, Aydın (2005), *Binbir Yaşam Sahnesi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

ADY = Dorsay, Atilla (1986), *Yüzyüze*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

AMEFRE = Ahmed Midhat Efendi (2000), *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, Türk Klasikleri / Romanlar, Akçağ, Ankara.

NKC = Yüceol Özezen, Muna (2008), *Namık Kemal- Türk Edebiyatının İlk Tarihsel Romanı Cezmi*, Karahan Kitabeyi, Adana.

RMEAS = Parlatır, İsmail- Nurullah Çetin- Hakan Sazyek (1997), *Recâfzade Mahmud Ekrem Bütün Eserleri III: Araba Sevdası yahut Bihruz Beyin Âşıklığı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Türk Edebiyatı Dizisi: 205-445, İstanbul.

ŞM = Abdullah Tansel, Fevziye (1960), *Şinasi- Makaleler*, Külliyyât IV, Dün-Bugün Yayınevi, Ankara.

ŞSL = Doğan, İsmail (1997), *Şemseddin Sâmî- Lisân*, Osmanlı Klasikleri, ??: Gündoğan.

KAYNAKLAR

- Aslan, S. (2012), “Türkiye Türkçesinde *ol-* Yardımcı Fiilli Yapılarının Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig*, S. 63, s. 11-30.
- Ay, Ö. (2011), ““*ol-*” Fiili İle Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, S. 6/1 Winter.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2009), *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 988, Ankara.
- Durmuş, O. (2012), “{-*(y)ArAk*} Zarf-Fiil Ekinin Kökeni Üzerine”, *Türkbilig*, S. 23, s. 19-60.
- Gencan, T. N. (2007), *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Eytül Yayıncılık, Ankara.
- Karabacak, E. (2004) “Olmak Fiili Üzerine”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 85, s. 235-248, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara.
- Turan, Z. (1999), “Eski Anadolu Türkçesinde *ol-* Cevheri Fiili” [1996], *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1996*, s. 265-289.
- Uğurlu, M. (1999) “-*ArAk* ve -*p* İle Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışı Rolü” *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 678, s. 1181-1187, Ankara.